

Framställningen av treenighetsläran i läroböcker i religionskunskap

Torsten Löfstedt

Författare till läroböcker i religionskunskap för högstadiet och gymnasiet har en svår uppgift. I högstadiet ska elever bl.a. ges redskap för att förklara ”centrala tankegångar” i kristendomen och andra världsreligioner.¹ I gymnasiet skall elever bl.a. lära sig ”redogöra för likheter och skillnader mellan världsreligionernas människosyn och gudsuppfattningar”.² Läroböcker ska eftersträva saklighet och de ska inte förespråka en specifik religion; enligt Skolverket skall undervisningen i svenska skolor vara saklig, allsidig och icke-konfessionell. Läroboksförfattare bör därför förklara olika religioners tekniska termer på ett sätt som elever som inte är uppvuxna i den religiösa traditionen förstår men samtidigt på ett sätt som de lärda som representerar traditionen inte finner missvisande.

Treenighetsläran är central för gudsuppfattningen i de flesta kristna samfund. Det är därför ett ämne man kan förvänta sig ska tas upp i läroböcker i religionskunskap för högstadiet och gymnasiet. Treenigheten är ett av de centrala begreppen i katolska kyrkan och i protestantiska och ortodoxa kyrkor och därmed relevant att ta upp redan på högstadiet. Tron på den treeniga Guden är en avgörande skillnad mellan de flesta kristna samfund å ena sidan och judendom och islam å den andra, vilket innebär att begreppet blir särskilt relevant att ta upp på gymnasiet där bl.a. skillnader i gudsuppfattningar mellan världsreligionerna ligger i fokus. Läroböcker i religionskunskap brukar därför försöka redogöra för detta begrepp när de presenterar kristendomen. Begreppet ”treenigheten” och med den nära besläktade termer är dock ökänt svåra att förklara.

I denna artikel jämför jag hur fem läroböcker i religionskunskap för högstadiet och elva för gymnasiet framställer treenighetsläran. Läroböckerna publicerades mellan åren 2003 och 2015 och kan tänkas vara i bruk i skolor runt om i Sverige när denna artikel publiceras. Utgångspunkten var att se om författarna till läroböcker i religionskunskap lyckas hitta ett neutralt ämnesspråk som kunde begripliggöra treenighetsläran för de tilltänkta läsarna, elever i högstadiet och gymnasiet. Lyckas de hitta förklaringar som är begripliga utan att de förvrider kristna samfunds officiella tolkningar av denna lära?

Jag börjar med att ge en kortfattad historisk genomgång av treenighetslärans uppkomst så att läsaren bättre kan förstå de utmaningar som läroboksförfattare ställs inför. Därefter fokuserar jag på en teologisk term kopplat till denna lära, nämligen ”person”. Jag visar hur läroboksförfattarna mestadels undviker den etablerade men svårbegripliga teologiska

1 Jfr *Lgr 11*, ”Kursplan Religionskunskap”, centralt innehåll 7-9: ”Centrala tankegångar och urkunder inom kristendomen samt utmärkande drag för kristendomens tre stora inriktningar: protestantism, katolicism och ortodoxi. Centrala tankegångar och urkunder i världsreligionerna islam, judendom, hinduism och buddhism.”

2 Jfr *Gy 11*, ”Ämne – Religionskunskap, Religionskunskap 1, Kunskapskrav, betyget A: ”eleven [kan] utförligt och nyanserat redogöra för likheter och skillnader mellan världsreligionernas människosyn och gudsuppfattningar.”

formuleringen ”tre personer i en gudom” och försöker förklara relationerna mellan Fadern, Sonen och den heliga Anden med hjälp av andra ord. Jag förklarar att nästan alla dessa alternativa formuleringar är problematiska då de strider mot officiella läror i flera kristna samfund, inklusive den romersk-katolska kyrkan, ortodoxa och lutherska kyrkor.³ Med andra ord försöker författarna hitta ett neutralt ämnesspråk med vars hjälp de skulle kunna förklara denna lära för dem som inte är hemma i den traditionella teologiska terminologin, vilket dock i många fall misslyckas. Därefter redogör jag för hur samma läroböcker framställer treenighetsläran med hjälp av bilder och symboler, och diskuterar hur dessa framställningar också kan anses problematiska från olika samfunds perspektiv. Till sist visar jag hur termerna ”Fadern” och ”Sonen” användes i bibeltexterna som låg till grunden för utvecklingen av treenighetsläran. Här utgår jag ifrån forskningsrön från icke-konfessionell nytestamentlig exegetik. Jag förklarar hur dessa uttryck som upplevs som specifikt kristna är tydligt förankrade i gammaltestamentligt språkbruk. Denna avslutande genomgång är tänkt som komplement till traditionella presentationer av treenighetsläran; genom att få se hur termerna användes i bibeltexterna kan läsaren bättre förstå hur kristen lära har utvecklats över tid. Denna genomgång visar också att svårigheter med att förklara innebörden av uttryck kopplade till treenighetsläran inte är specifika för dagens läroböcker i religionskunskap men går ända tillbaka till det andra århundradet.

Historisk översikt

Enligt katolska kyrkan, ortodoxa kyrkor, lutherska kyrkor, ja, enligt i stort sett alla kristna samfund finns det bara en Gud.⁴ Samtidigt lär de att Fadern är Gud, Sonen är Gud och den heliga Anden är Gud. Den kristna gemenskapen har splittrats flera gånger med avseende på hur man skall tänka sig förhållandet mellan Gud Fader, Jesus Guds enfödde Son, och den heliga Anden. I synnerhet frågan om hur Sonen förhåller sig till Gud Fader har varit föremål för livliga diskussioner i stora delar av kyrkans historia. Splittringar mellan flera olika kristna samfund är kopplade till dessa frågor, inklusive splittringen mellan arianskt troende och den övriga kyrkan, mellan katolska och de ortodoxa kyrkorna (*filioque*-debatten), mellan Jehovas Vittnen och andra samfund, och mellan mormoner och andra samfund.⁵ Jag tänker inte redogöra för alla dessa splittringar här, utan hänvisar läsaren till standardverk i kyrkohistoria och samfundskunskap. Här vill jag ge en mycket kortfattad förklaring till varför de svårbegripliga formuleringarna kopplade till treenighetsläran ursprungligen kom till. Denna redovisning kan förstås inte täcka alla viktiga faktorer som ligger bakom utvecklingen av trinitarisk teologisk terminologi. Jag tar endast upp ett fåtal moment som är särskilt viktiga och jag hänvisar till läroböckernas presentationer där det är relevant.

3 Andra begrepp kopplade till treenighetsläran erbjuder liknande svårigheter, men av utrymmesskäl diskuterar jag dem inte i denna artikel.

4 Jesu Kristi kyrka av Sista dagars heliga (Mormonkyrkan) är ett undantag, och detta är ett skäl till varför andra kristna samfund inte räknar mormoner som kristna.

5 Jehovas Vittnen och Jesu Kristi kyrka av Sista dagars heliga (Mormonkyrkan) är båda samfund som uppstått ur kristendomen och som anser sig själva vara den enda sanna Kyrkan. Den katolska kyrkan, ortodoxa kyrkor och protestantiska kyrkor tar avstånd ifrån Jehovas Vittnen och Jesu Kristi kyrka av Sista dagars heliga, bland annat genom att inte stå i nattvardsgemenskap med dem.

Bibeln som källa för teologisk kunskap

Frågan om hur Fader, Son och helig Ande relaterar till varandra är ytterst kopplad till tolkningen av några bibeltexter. Detta är något som ingen av de undersökta läroböckerna tar upp. Kristna teologer har i stort sett i alla tider utgått från att det är främst i Bibeln som man kan få säker kunskap om Gud.⁶ På liknande sätt var det i judendomen i förkristen tid. Det finns påfallande likheter i terminologi mellan den förkristna Bibeln (det kristna kallar Gamla testamentet) och Nya testamentet. I Gamla testamentet finns det exempel på att Gud tituleras som Fader,⁷ och där finns det också referenser till Guds son, vilka jag diskuterar senare i artikeln. Vi hittar i Gamla testamentet även uttrycket ”den heliga Anden” (Ps 51: 13) eller ”Herrens ande” (Jes 63: 14) eller den ande Gud sänder eller utgjuter (Joel 2: 28-29). Det förekommer även personifieringar av Guds vishet i Gamla testamentet och andra judiska skrifter (Ords. 8: 1-9: 6; Syr 24: 1-34), och den judiske rabbinen och nytestamentsforskaren Daniel Boyarin (2001) anser att man kan tala om en förkristen ”Jewish binitarianism”, en ”tvåenighetslära” inom judendomen. Judiska teologer utvecklade dock inte en tydlig ”binitarisk” trosbekännelse. Hur kom det sig att kristna teologer utvecklade en treenighetslära?

Den trinitariska dopformeln och den apostoliska trosbekännelsen

Termen ”treenigheten” förekommer inte i Bibeln, men i några få texter, bland annat några kopplade till det kristna dopet, omnämns Fader, Son och helig Ande tillsammans. Historiskt sett har dessa texter varit av avgörande betydelse för utformningen av treenighetsläran.⁸ Vi träffar på ingredienserna i treenighetstanken i evangeliernas beskrivning av Jesu dop. Så här beskriver Matteusevangeliet det som hände i samband med Jesu dop:

När Jesus hade blivit döpt steg han genast upp ur vattnet. Himlen öppnade sig, och han såg Guds ande komma ner som en duva och sänka sig över honom. Och en röst från himlen sade: ”Detta är min älskade son, han är min utvalde.” (Matt 3: 16-17)

Liknande berättelser finns i Mark 1: 7-11 och Luk 3: 21-22. När Jesus döps, kallar en himmelsk röst honom för sin älskade son och Guds Ande kommer ner över honom som en duva. Denna kortfattade beskrivning väcker frågor: När evangelierna säger att Jesus var Guds son och att Gud var hans fader, vad menar de? Vad eller vem är denna Ande som kom ner över Jesus när han döptes? Hur förhåller sig Anden till Gud Fader och till Jesus? Jag återkommer till dessa frågor mot slutet av artikeln.

En annan text kopplad till dopet som var kanske ännu viktigare för formuleringen av treenighetsläran är de sista verserna i Matteusevangeliet. Den store teologen Augustinus (354-430) skriver i sitt verk *Om Treenigheten* à propos Matt 28: 19 att det är den ”text som visar oss treenigheten allra tydligast.”⁹ Matteus skriver:

6 Moderna liberalteologer utgör i viss mån undantag till denna regel.

7 Jfr Jes 64: 8 ”men du, Herre, är vår fader...”

8 Jfr *Katolska kyrkans katekes* § 249: ”Den uppenbarade sanningen om den heliga Treenigheten har sitt ursprung i roten av kyrkans levande tro, huvudsakligen med dopet som utgångspunkt.” *Katolska kyrkans katekes* citeras utifrån 1996 års upplaga (Romersk-katolska kyrkan 1996). Jfr även Basileios den store (330-379), *Ep* 125.3: ”We are bound to be baptized in the terms we have received, and to profess faith in the terms in which we have been baptized.”; Ep. Syn. Konstantinopel 381 ”This is the Faith of our baptism that teaches us to believe in the Name of the Father, of the Son and of the Holy Spirit. According to this Faith there is one Godhead, Power, and Being of the Father, of the Son, and of the Holy Spirit.”

9 Jfr Augustinus, *De Trinitate* 15.6.46.

De elva lärjungarna begav sig till Galileen, till det berg dit Jesus hade befallt dem att gå. När de fick se honom där föll de ner och hyllade honom, men några tvivlade. Då gick Jesus fram till dem och talade till dem: ”Åt mig har getts all makt i himlen och på jorden. Gå därför ut och gör alla folk till lärjungar: döp dem i Faderns och Sonens och den heliga Andens namn och lär dem att hålla alla de bud jag har gett er. Och jag är med er alla dagar till tidens slut.” (Matt 28: 16-20)

Formuleringen ”I Faderns, Sonens och den heliga Andens namn” används av de flesta kristna samfund än idag i samband med dop, den rit som markerar inträdet i den kristna församlingen. Denna formel är tidigast belagd här i Matteusevangeliet.¹⁰ Enligt Matteus befäller den uppståndne Jesus sina lärjungar att använda just denna formel. Uppenbarligen är den av central betydelse. Men vad betyder den? Varför skulle man döpa i Faderns, Sonens och den heliga Andens namn? Hur ska man förklara detta för potentiella konvertiter? Kristendomen var ju från början en missionerande religion och för många som gick med i rörelsen var den kristna terminologin helt främmande. Det är troligt att de teologiska reflektionerna som mynnade ut i treenighetsläran har sin början här. Enligt kyrkohistoriker fick dopkandidater redan på 100-talet besvara frågor om sin tro innan de fick döpas. Dessa frågor utgick ifrån den trinitariska dopformeln, alltså den som vi känner från Matt 28: 19 (Kinzig & Vinzent 1999: 547). Dessa dopfrågor med svar kom att senast på 300-talet kompletteras med färdigformulerade trosbekännelser som följde samma upplägg som dopfrågorna. Det verkar vara i dessa tidiga trosbekännelser som den apostoliska trosbekännelsen har sitt ursprung.

Den apostoliska trosbekännelsen reciteras under gudstjänster i den romersk-katolska kyrkan, den anglikanska kyrkan, lutherska kyrkor och flera andra protestantiska samfund. Den används dock inte av ortodoxa eller orientaliska kyrkor. Den är uppdelad i tre artiklar eller stycken, motsvarande den trinitariska dopformeln i Matt 28: 19. Den har utvecklats över tid, men den ger inte uttryck för en lika utvecklad trinitarisk teologi som senare bekännelser, exempelvis den nicenska trosbekännelsen som jag skall diskutera nedan. Den apostoliska trosbekännelsen har stycken som behandlar Fader, Son och Helig Ande, men det är bara Fadern som uttryckligen identifieras som Gud. Den börjar på följande sätt: ”Vi tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare. Vi tror ock på Jesus Kristus hans enfödde Son, vår Herre.” Denna trosbekännelse verkar återspegla kristen lära från tiden innan de stora kristologiska striderna på 300-talet som skulle definiera den kristna statsreligionen.¹¹

Arius, Athanasius och den nicenska trosbekännelsen

Den apostoliska trosbekännelsen identifierar Jesus som ”Herre”, vilket kan tolkas som Gud, men han identifieras inte explicit som Gud. Redan i den tidigaste kyrkan dyrkade dock kristna Jesus.¹² Fastän kristna idag allmänt anser att Sonen är Gud, är det endast på ett fåtal ställen i Nya testamentet som Jesus tituleras som Gud; det tydligaste exemplet är i Joh 20: 28, där

10 Se även *Didache* 7: 1; Justinus, *1 Apol* 61: 3; Tertullianus, *Adv Prax.* 26: 9.

11 Dateringen och utvecklingen av den apostoliska trosbekännelsen förblir omdiskuterad. Läsaren hänvisas till Kinzig & Vinzent 1999 och Westra 2002 för en bild av forskningsläget.

12 Detta framgår redan ur Matt 28: 17. *Bibel 2000* ger dock en vilseledande översättning; istället för: ”När de fick se honom där föll de ner och hyllade honom, men några tvivlade” bör texten översättas: ”När de fick se honom där föll de ner och dyrkade honom, men några tvekade” (Löfstedt 2013). Se vidare Hurtado 2003.

Tomas titulerar den uppståndne Jesus: ”Min Herre och min Gud.”¹³ Johannesevangeliets första kapitel beskriver både Sonen och Fadern som Gud, och därför har denna text också stått i centrum för teologiska debatter om treenigheten. Där står det bland annat:

I begynnelsen fanns Ordet, och Ordet fanns hos Gud, och Ordet var Gud. Det fanns i begynnelsen hos Gud. Allt blev till genom det, och utan det blev ingenting till av allt som finns till. [...] Och Ordet blev människa och bodde bland oss, och vi såg hans härlighet, en härlighet som den ende sonen får av sin fader, och han var fylld av nåd och sanning. Johannes vittnar om honom och ropar: ”Det var om honom jag sade: Han som kommer efter mig går före mig, ty han fanns före mig.” Av hans fullhet har vi alla fått del, med nåd och åter nåd. Ty lagen gavs genom Mose, men nåden och sanningen har kommit genom Jesus Kristus. Ingen har någonsin sett Gud. Den ende sonen, själv gud och alltid nära Fadern, han har förklarat honom för oss. (Joh 1: 1-3, 14-18)

Johannes identifierar Jesus Kristus med ”den ende sonen”, med Ordet som blev människa, och med Gud.¹⁴ Teologer har debatterat hur bokstavligt Johannes ord här skulle tolkas. Kristna kyrkor håller fast vid monoteismen från Gamla testamentet (jfr 5 Mos 6: 4) och har alltid lärt att Gud är en (Mark 12: 28-29; jfr 1 Kor 8: 6, 1 Tim 2: 5 m.m.). Hur kan då Johannesevangeliet identifiera Sonen som Gud? En präst i Alexandria vid namn Arius (ca 260-336) ansåg att uttrycken Johannes använder här alla är metaforiska. Johannes skrev visserligen att Ordet blev människa (eller inkarnerades) och att Sonen var Gud, men det skulle inte tolkas bokstavligt.¹⁵ Enligt Arius kan man inte tro att Gud verkligen blev människa. Gud är fulländad. Då förändring innebär antingen förbättring eller försämring, måste Gud vara oföränderlig. Eftersom inkarnationen innebär förändring, kan det som inkarnerades inte ha varit Gud. Därför vore det fel att betrakta Jesus som Guds Ord. Arius skriver: ”han är inte Faderns enda och sanna Logos, utan det är bara som namn han kallas Logos och Sofia” (citerat i Gregg & Groh 1981: 9, min övers.).¹⁶ Visserligen skriver Johannes att Ordet var Gud, men det är metaforiskt språkbruk enligt Arius: ”kallas Logos också Gud, så är han dock inte sann Gud, utan kallas så genom meddelande av nåden...” (Athanasius om Arius lära, citerad i Tergel 1973: 107). Sonen är alltså inte Gud; han är skapad av Gud enligt Arius:

Icke alltid var Gud Fader, utan det fanns en tid, då Gud var ensam och ännu icke Fader, men senare blev han Fader... Ty Gud var allena, och ännu fanns ej Logos och Visheten. När Gud sedan ville skapa oss, frambragte han först någon och kallade honom Logos och Vishet och Son, för att han skulle skapa oss genom honom. (Arius enligt Athanasius, citerad i Tergel 1973: 107)

13 Enligt många översättningar och en lång tolkningstradition refererar aposteln Paulus tydligt till Jesus som Gud på tre ställen i sina brev (Rom 9: 5, 2 Thess 1: 11-12; Tit 2: 13). Jfr Tertullianus, *Adv. Prax* 13. Se även Fil 2: 6, och diskussion i Dunn 1998: 255-257.

14 När de tidigaste handskrifterna till Nya testamentet skrevs, skrevs grekiska endast med det vi idag kallar versaler eller stora bokstäver. Frågan är om Johannes menade att Ordet var Gud eller gud. *Bibel 2000* utgår ifrån att Johannes bara hade kallat Gud Fader ”Gud” med stor bokstav, medan Ordet eller Sonen var gud endast i överförd bemärkelse. Teologerna som utvecklade treenighetsläran tänkte sig att Ordet var Gud med stor bokstav (jfr Tertullianus, *Adv Prax* 12).

15 Termen ”inkarnation” formulerades på grundval av den latinska översättningen av Joh 1: 14.

16 “He is not the true and only Logos of [the] Father, but by a name only is he called Logos and Sophia...”

Arius lära förkastades av Athanasius, biskop av Alexandria (296-373), som tolkade Johannes ord mer bokstavligt och betonade att det var absolut nödvändigt att Sonen var Gud. Om Sonen inte är Gud förmår han inte frälsa mänskligheten, enligt Athanasius.

Konstantin den store, den förste kristne kejsaren, sammankallade ett kyrkomöte vid Nicea år 325 för att stävja den schism som hotade kyrkan som ett resultat av meningsskiljaktigheterna mellan efterföljarna till Arius och Athanasius. Mötet enades i en definition av den kristna tron som är känd som den nicenska trosbekännelsen; skillnaderna gentemot Arius lära betonades här. Vid ett efterföljande kyrkomöte i Konstantinopel år 381 antogs några tillägg till trosbekännelsen, i synnerhet i den tredje artikeln om den heliga Anden, där det förtydligades att Anden ”tillika med Fadern och Sonen tillbedes och äras”. Vanligtvis när kyrkor hänvisar till den nicenska trosbekännelsen är det den reviderade nicenska (eller den niceno-konstantinopolitanska) trosbekännelsen som de åsyftar. Den andra artikeln i den nicenska trosbekännelsen är längst. Den betonar att Jesus är sann Gud. Där står det bland annat:

[Vi tror] på en enda Herre, Jesus Kristus, Guds enfödde Son, född av Fadern före all tid, Gud av Gud, ljus av ljus, sann Gud av sann Gud, född och icke skapad, av samma väsen som Fadern, på honom genom vilken allting är skapat; som för oss människor och för vår salighets skull har stigit ned från himmelen och tagit mandom genom den Helige Ande av jungfru Maria och blivit människa.

Den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen är en text som definierar den kristna tron enligt den romersk-katolska kyrkan, de kalcedonisk ortodoxa kyrkorna (däribland de grekisk-, serbisk- och ryskortodoxa kyrkorna), orientaliska kyrkor (som syrianska och koptiska kyrkorna), den assyriska kyrkan och även många protestantiska samfund, däribland lutherska kyrkor, presbyterianska kyrkor och den anglikanska kyrkan. Men endast tre av läroböckerna jag undersökte citerar den, nämligen Göth & Lycken (2009: 66, för högstadiet), och Alm (2009: 69,70,71, gymnasiet), Appelros, Hornborg & Röcklinsberg (2006: 64, gymnasiet). Ett skäl till att så få läroböcker citerar denna text är troligtvis att den inte används lika flitigt i Svenska kyrkan som den apostoliska trosbekännelsen. Ett annat är att till skillnad från den apostoliska trosbekännelsen ger den nicenska trosbekännelsen tydligare uttryck för en trinitarisk teologi, något de flesta läroboksförfattarna verkar ha svårt för av deras förklaringar av denna lära att döma (se nedan). Några få läroböcker redogör för bakgrunden till den nicenska trosbekännelsen i de teologiska striderna mellan Arius och Athanasius. I en lärobok för gymnasiet ger Appelros, Hornborg & Röcklinsberg (2006: 64) en god förklaring till varför kyrkomötet sammankallades, dock utan att nämna Arius eller Athanasius.¹⁷

Den nicenska trosbekännelsen säger att Sonen är ”sann Gud av sann Gud” och att han är ”av samma väsen som Fadern”. Den förklarade dock inte hur Fader, Son och Ande alla kan vara Gud, utan att Gud blir mer än en. De som formulerade revisionen till den nicenska trosbekännelsen vid kyrkomötet i Konstantinopel förklarar sin syn på saken vidare i ett brev de skrev till kyrkans biskopar, där det står (i engelsk översättning):

You, we and all who are not bent on subverting the word of the true faith should give this creed our approval. It is the most ancient and is consistent with our baptism. It tells

17 Se även Ring 2013: 138 som dock är väl kortfattad, även den avsedd för gymnasiet. Olofsson & Uppström (2014: 100) verkar ha missat det centrala i Nicea: ”Men eftersom frågan om Jesus död och återuppståndelse fortsatte att diskuteras samlades de kristna på 300-talet till ett kyrkomöte för att slutligen diskutera frågan.”

us how to believe in the name of the Father and of the Son and of the holy Spirit: believing also, of course, that the Father, the Son and the holy Spirit have a single Godhead and power and substance, a dignity deserving the same honour and a co-eternal sovereignty, in three most perfect hypostases, or three perfect persons. (Synodical letter of the Council of Constantinople, 382)¹⁸

För att förklara hur Fader, Son och helig Ande förhåller sig till varandra använder författarna uttrycken ”tre fulländade hypostaser” eller ”tre fulländade personer” och ”en gudom”. Även om detta brev inte är av samma dignitet som själva trosbekännelsen, ingick fr.o.m. år 382 läran om tre personer i en gudom i kyrkans officiella tolkning av treenighetsläran. Den nicenska trosbekännelsen och det medföljande synodala brevet lämnar dock mycket obesvarat, bland annat vad uttrycket ”tre personer i en gudom” skall betyda.

Tertullianus och formuleringen ’Tre personer i en gudom’

När västerländska teologer har försökt förklara hur Fadern, Sonen och den heliga Anden förhåller sig till varandra har de sedan Tertullianus (år 213) talat om tre *personer* i en gudom, eller tre *personer* som är alla delaktiga i ett gudomligt väsen/väsande.¹⁹ (Grekisktalande teologer använder termen *hypostasis* som motsvarighet till *persona*. Det finns svårigheter kring bruket av denna term också, vilka jag inte går in på här.) Den teologiska termen ”person” (eller *persona* på latin) är notoriskt svår att definiera, eftersom den var tvetydig från början. Det latinska ordet *persona* har flera betydelser; inte alla är aktuella här. En betydelse är ”människa”, men så mycket är klart, att teologerna inte tänkte sig *persona* i denna betydelse; de betonade att Jesus var sann människa (och likväl sann Gud), men de lärde aldrig att Fadern eller Anden var människor. Dock förblir det något oklart vad de ursprungligen ville ha sagt med detta ord. *Persona* kan syfta på en juridisk person. Ett företag kan vara en juridisk person, vars finanser är skilda från dess ägares privata finanser. Tertullianus använde ordet i bland annat denna bemärkelse när han skulle förklara hur Fader, Son och helig Ande alla var Gud medan Gud ändå var en. Tertullianus var dock inte konsekvent i hur han använde ordet. I andra sammanhang där han beskriver hur Fader, Son och Helig Ande hänger ihop använde han samma ord i betydelsen en mask eller en roll som en skådespelare tar (Porter 1980: 545). Men det latinska ordet har som sagt också betydelsen ”människa”. Med tanke på definitions-svårigheterna kan man tycka att Tertullianus kunde ha valt en lämpligare term, men Porter hävdar att den fyller en viktig funktion.

Porter hävdar att Tertullianus valde termen *persona* för att provocera. Tertullianus ville motverka den Gudsbild som en teolog vid namn Praxeas lanserat. Dessvärre känner vi endast till Praxeas lära genom Tertullianus skrifter, men Praxeas ska ha haft en unitarisk eller modalistisk lära, där Son och Ande bara är tillfälliga former som Gud antog.²⁰ Praxeas ska ha

18 <http://www.papalencyclicals.net/councils/ecum02.htm>

19 Den vanligaste latinska formuleringen är *una substantia in tribus personis*. Tertullianus använder en snarlik formulering i verket *Adversus Praxean* från år 213 (Porter 1980: 530,545). Se även Hägglund 2003: 31.

20 Det är omdiskuterat hur pass modalistisk Tertullianus själv var i sina tankar: ”It is quite possible that Tertullian wanted his readers to understand the idea of ’one substance, three persons’ to mean that the one God played three distinct yet related roles in the great drama of human redemption.” (McGrath 2007: 250). Jfr även Tidman m.fl. (2003: 84, gymnaset), ett av få läromedel som nämner Tertullianus: ”Kyrkofadern Tertullianus beskrev på 200-talet de tre personerna som olika stadier i Guds uppenbarelse...”

lärt att Gud Fader inkarnerades som Sonen, så när Sonen led, var det Fadern som led. Tertullianus förkastar denna lära, som kom att kallas *patripassianism*. För honom var det viktigt att insistera på distinktionerna mellan Fadern, Sonen och den heliga Anden, och termen *persona* underlättar detta. Termen *persona* var attraktiv för Tertullianus därför att det gör den unitariska tanken på Gud omöjlig:

Tertullian employs the word *persona*... for its shock value. In the word's analogous sense of *homo* and *vir*, it gives to his specifically theological, Trinitarian thought a vividness of expression that could positively obliterate the memory of any unitarian images of God (Porter 1980: 546).

Tertullianus terminologiska val var extremt inflytelserikt. Den teologiska termen *persona/person* fick stort genomslag och används än idag i olika kristna samfund. I *Katolska kyrkans katekes* står det exempelvis (§ 253): ”Vi tror inte på tre gudar, utan på en enda Gud i tre personer” och (§ 252): ”Kyrkan använder [...] begreppet ’person’ eller ’hypostas’ för att beteckna Fadern, Sonen, och den helige Ande.”²¹ Samma uttryck används i den Augsburgska bekännelsen (1530), som definierar den lutherska tron. I det första stycket ”Om Gud” står det:

Våra kyrkor lär endräktigt, att Niceamötets beslut om gudomsväsendets enhet och de tre personerna är sant och att det oryggligt skall tros: nämligen att det finns ett enda gudomligt väsende, som både kallas och är Gud, evig, osynlig, odelbar, av omätlig makt, vishet och godhet, skaparen och uppehållaren av allting, både synligt och osynligt. Likväl finns tre personer med samma väsende och samma makt, som av evighet är till jämte varandra, Fadern, Sonen och den helige Ande. De använder här ordet person i samma betydelse som det har hos kyrkans gamla författare i detta sammanhang; det betecknar något som inte är en del eller en egenskap hos något annat, utan existerar självständigt.²²

På denna punkt stämmer den lutherska läran väl överens med katolska kyrkans lära. Även reformerta kyrkor har haft snarlika formuleringar.²³ Termen *persona* används flitigt i teologernas texter, men teologer har aldrig kunnat enas om en definition.²⁴

Kan termen ”person” ersättas?

Det finns inte något etablerat icke-teologiskt metaspråk med vars hjälp läroböcker kan förklara treenighetsläran. Det finns ett teologiskt fackspråk, men som vi har sett är det svårbegripligt, och termerna används inte alltid på samma sätt av alla teologer. En anledning till dessa svårigheter är att teologiskt språk till sin natur är metaforiskt – vi människor måste tänka oss Gud i termer av oss själva, fastän teologerna betonar att Gud egentligen är helt annorlunda (Avis 1999, Hägglund 2003: 29). Vi tänker förstås alltid i viss grad i termer av oss själva (se Lakoff & Johnson 1999), men när det kommer till diskussioner om hurdan Gud är, blir behovet

21 Hypostas kommer från det grekiska ord som används för att beteckna personerna i treenigheten. Detta ord används i ortodox teologi och har en något snävare definition än person.

22 <http://luk.se/Augustana.htm>

23 Jfr Den andra helvetiska bekännelsen (1562), Den galliska bekännelsen (1559).

24 “As a principal term in Trinitarian thought, *persona* never achieved a truly satisfactory and universally acknowledged definition” (Porter 1980: 530). Ordet *persona* har alltså inte så entydig betydelse som den Augsburgska bekännelsen påstår.

av att använda oss av metaforer ännu mer tydligt, då Gud traditionellt ansetts inte vara möjlig att direkt beskriva.

De metaforer och termer som teologer från kristenhetens första fem århundraden använt kan upplevas föråldrade; ofta bygger de på filosofiska tankar som inte längre är aktuella eller vars ursprungliga kontext fallit i glömska.²⁵ Bruket av termen ”person” i teologers förklaringar av treenigheten är ett sådant exempel. Teologerna ger ordet ”person” en annan betydelse än vad det har i vardagsspråk. För att förklara treenigheten för dem som inte är insatta i äldre tiders teologiska språk är det nödvändigt att ersätta den etablerade terminologin med andra formuleringar som är mer lättbegripliga. Dock brukar läroböckernas alternativa formuleringar vara vilseledande på något sätt.

Läroböckernas presentation av treenigheten

När kristna samfund i västerlandet (d.v.s. katolska kyrkan och protestantiska kyrkor) förklarar treenigheten brukar de alltså använda uttryck som ”tre personer i en gudom”. Fastän ordet ”person” är en vedertagen teologisk term i kristna samfund i västerlandet, undviker flera läroböcker att använda detta uttryck i sina förklaringar av treenigheten antagligen därför att ordet har fått annan betydelse i vardagsspråket. Istället används uttryck som tre ansikten, tre gestalter, tre skepnader, tre former, tre sätt att visa sig, tre aspekter, tre uppenbarelser, tre sidor, tre delar, och tre enheter. Nedan följer några exempel.

Läroböcker för högstadiet

Gud uppenbarar sig i tre former: Gud Fader, Jesus Sonen och den heliga Ande. Alla tre är tillsammans Gud. (Berg & Rundblom 2011: 191)

De tre olika aspekterna av Gud är Gud Fadern, God Sonen, som är Jesus, och Gud Anden, också kallad den heliga Anden. (Göth & Lycken 2009: 68)

Kristendomen beskriver Gud som en. Men Gud framträder i tre former: Fadern, som har skapat allt och håller sin skapelse vid liv; Sonen, som blev människa och som dog och uppstod från de döda för att rädda människorna från synden och döden; Anden, som är själva livskraften. (Högberg, Isaksson & Sundqvist 2014: 231)

Enligt kristen tro finns det bara en Gud, men han kan visa sig på tre olika sätt. Detta brukar kallas för treenigheten. Som symbol för detta brukar man använda en triangel. Hela triangeln motsvaras av Gud och varje sida av triangeln motsvarar då en av Guds tre olika uppenbarelser. (Olofson & Uppström, 2014: 100-101)

Läroböcker för gymnasiet

Gud är samtidigt en enda varelse och tre olika personer. (Appelros m.fl. 2006: 66)

Gud är en, men möter människorna på tre sätt. (Björlin & Jämterud 2013: 169)

... Fadern, den första av de tre personerna i den kristna gudsuppfattningen... (Björlin & Jämterud 2013: 169)

25 Exempel på sådana uttryck kopplade till treenighetsläran är *hypostasis*, *ousia*, *substantia*, *essentia* och som sagt *persona*. Dessa uttryck har olika innebörd beroende på om de tolkas utifrån aristotelianska eller nyplatoniska ramar. Det är ofta oklart vilka ramar de olika teologerna utgick ifrån.

Anden ses som den tredje delen i gudsbegreppet (Björilin & Jämterud 2013: 173)

Vad innebär treenigheten? Hur visar sig Gud i treenighetens olika former? (Göth m.fl. 2012: 81)

den heliga Anden: ”den tredje enheten i treenigheten” (Göth m.fl. 2012: 81)

Gud är en. Gud kan dock, enligt kristen tro, uppenbara sig på tre olika men likvärdiga sätt. Det kallas för treenigheten. (Mattsson Flennegård & Eriksson 2012: 284).

Eftersom Jesus inte längre finns kroppsligt närvarande på jorden har Gud en tredje sida. (Mattsson Flennegård & Eriksson 2012: 287)

Gud visar sig i tre gestalter: Fadern, Sonen och den helige Anden. Tre sidor av ett och samma väsen. Det kallas *treenighet*. (Ring 2012: 94)

Den kristna läran, som alltså formulerades under 300- och 400-talen, har sin grund i tanken om den treenige Guden. Gud är en, men visar sig i tre gestalter: Fadern, Sonen and Anden. Att på ett begripligt sätt förklara treenighetsläran är svårt. Kristna hävdar att det handlar om ett mysterium. (Ring 2013: 138)

Gud uppfattas som Fadern, Sonen och Anden – Treenigheten. (Thulin & Elm 2013: 75)

Gud är tre personer, Fader, Son och Ande, men ändå en. (Tidman m.fl. 2003: 84)

Enligt kristen tro är Gud en enda gestalt som visar sig på tre olika sätt – som Fadern, Sonen och den helige Ande. Man kan säga att Gud har tre olika ansikten. Detta kallas treenighetsläran, och brukar visas med en triangel som symbol. Triangeln har tre sidor, precis som Gud. (Tidman & Wallin 2012: 50)

Treenigheten är ett sätt att förklara Gud. Gud är en, men har tre delar. Dessa är Fadern, Sonen (Jesus) och den helige Ande. (Tollstadius, Öberg & Bergström 2006: 62)

Den kristna gudsuppfattningens kärna är att Gud möter människan i tre skepnader: Fadern, Sonen och Anden. Det är tre personer i en och samma gudom. Detta kallas treenighetstanken. Ett sätt att förklara den är att använda en liknelse. Vatten kan komma i tre former: vatten, is och ånga. Men det är hela tiden vatten, oavsett form. Precis på samma sätt är det med Gud enligt kristendomen. Gud kommer i tre former men är hela tiden en och densamma. (Tuveson 2015: 152.)

När det kommer till hur de försöker förklara innebörden av treenigheten finns det inga nämnvärda nivåskillnader mellan läroböckerna för högstadiet och gymnasiet. De flesta läroböcker som jag studerat uttrycker sig dock på sätt som avviker från traditionell katolsk, ortodox och luthersk lära. Flera återinför exempelvis modalistiskt språkbruk, den sorts språkbruk som ledde till att teologer som Tertullianus en gång i tiden utformade treenighetsläran. Flera läroböcker påstår till exempel att kristna tror att Gud har tre former, aspekter, gestalter, skepnader eller uppenbarelser. Detta språkbruk låter läsaren förstå att kristna tror att Fader, Son och heliga Anden är mer tillfälliga former Gud kan ta, snarare än evigt existerande ’personer’. Följande mening ur en lärobok för gymnasiet ger särskilt tydligt uttryck för en modalistisk förståelse av treenigheten:

Enligt kristendomen blev Gud människa och levde en tid på jorden. Han kallades då för Jesus. Jesus beskrivs som ’Guds son’, men enligt kristendomen är det alltså en och

samma Gud, som bara visar sig på olika sätt. Sonen är den andra sidan av triangeln. (Tidman & Wallin 2012: 50)

Den modalistiska läran som härmed kommer till uttryck fördömdes genom den athanasianska trosbekännelsen, en västerländsk trosbekännelse som troligtvis komponerades under 400-talet (Cross & Livingstone, red. 2005: 120), och som ingår i den lutherska kyrkans bekännelseskriterier. Den modalistiska läran skiljer sig från den bland teologer mer accepterade läran enligt vilken personerna i treenigheten är evigt existerande, som det senare skulle specificeras exempelvis i den Augsburgska bekännelsen ("Likväl finns tre personer... som av evighet är till jämte varandra").

De författare som använder uttryck som former, gestalter, eller skepnader om personerna i treenigheten gör också gällande att kristna tror att Gud har visat sig som Fadern. Denna formulering är problematisk den också.²⁶ Johannes, Paulus och författaren till Hebreerbrevet skriver att Gud Fader inte kan ses.²⁷ Detta är även en lära som är väletablerad i Gamla testamentet (jfr 2 Mos 33: 20). Man kan visserligen läsa i 2 Mos 6: 2-3: "Gud talade till Mose och sade: 'Jag är Herren. Jag visade mig för Abraham, Isak och Jakob som Gud den Väldige, men jag gav mig inte till känna för dem under mitt namn Herren.'" Men enligt judisk tolknings-tradition fick Mose (liksom Hesekiel) se "Herrens härlighet," vilket inte är detsamma som Herren själv (1 Mos 33: 18; Hes 3: 23, 8: 4). Tidiga kristna bibeltolkare höll också fast vid att Fadern inte kan ses. De förklarade att när det står i Gamla testamentet att någon såg Gud, var det Sonen de såg.²⁸ Det är troligt att latinska eller grekiska motsvarigheter till uttryck som form, skepnad och gestalt inte användes av dem som utformade treenighetsläran just för att undvika att ge stöd till läror som detta som de ansåg vara kätterska.

Det går emellertid att i läroböcker undvika potentiellt missvisande visuella metaforer i redogörelser för treenigheten. Exempelvis skriver Björlin & Jämterud (2013: 169): "Gud möter människorna på tre sätt...". De använder verbet "att möta" istället för "att visa sig", och undviker därmed de värsta teologiska fallgroparna. Men de flesta läroboksförfattare verkar inte vara medvetna om att deras språkbruk är problematiskt.

Några läromedel försöker förklara treenigheten genom att tala om Guds tre ansikten. Tidman & Wallin (2012: 56) skriver exempelvis: "Den helige Ande är Guds tredje ansikte." Det kan tyckas att detta ordval är lika olyckligt som skepnad, form eller gestalt, och läsaren kan tro att de tre ansikten betraktas som tillfälliga uttryck snarare än eviga relationer. En fördel med denna metafor är dock att den speglar ett av Tertullianus bruk av *persona* och motsvarar även den grekiska termen *prosopon* som (liksom *hypostasis*) använts som motsvarighet till *persona*.²⁹ En nackdel är förstås att läsaren kan få intrycket att kristna tror att Fadern och Anden visar sitt ansikte ibland.

26 Visserligen finns det kristna samfund som tillåter avbildningar av Gud Fader; jag diskuterar detta fenomen senare i artikeln.

27 Joh 1: 18 "Ingen har någonsin sett Gud"; 1 Tim 6: 15-16: "... den salige och ende härskaren... han som är alla konungars konung och alla herrars herre, han som ingen människa har sett eller kan se"; Heb 11: 27: "Han [Mose] liksom såg den Osynlige."

28 Jfr Tertullianus, *Adversus Praxean* 14. Jfr även Joh 12: 41.

29 Muller (1985: 251) beskriver termen *prosopon* som används för att referera till personerna i treenigheten som en mindre teknisk term än *hypostasis* och som en term som lider av viss otydlighet i likhet med dess latinska motsvarighet *persona*.

Tollstadius, Öberg & Bergström (2006: 62) skriver: "Gud är en, men har tre delar. Dessa är Fadern, Sonen (Jesus) och den helige Ande." Att Gud skulle ha tre delar är en lära som förkastades av den athanasianska trosbekännelsen:

Men detta är den allmänliga kristna tron, att vi dyrkar en enda Gud i tre personer och tre personer i en enda gudom, i det att vi varken sammanblandar personerna eller söndrar det gudomliga väsendet.³⁰

Talar man om Guds tre delar söndrar man det gudomliga väsendet. Den Augsburgska bekännelsen betonade också att Gud är odelbar (se citat ovan). Istället för att tala om Guds tre delar, använder Björlin & Jämterud (2013: 173) uttryck som "den tredje delen i gudsbegreppet". De lägger därmed diskussionen på en annan abstraktionsnivå och deras formulering lär inte väcka anstöt hos trinitariska teologer.

Några läromedel identifierar Fadern, Sonen och den heliga Anden utifrån de roller de uppfyller. Till exempel skriver Högberg, Isaksson & Sundqvist: "Kristendomen beskriver Gud som en. Men Gud framträder i tre former: Fadern, som har skapat allt och håller sin skapelse vid liv; Sonen, som blev människa och som dog och uppstod från de döda för att rädda människorna från synden och döden; Anden, som är själva livskraften" (Högberg, Isaksson & Sundqvist 2014: 231). Jag diskuterade bruket av uttrycket "tre former" ovan. Uppdelningen i roller som därpå följer är inte helt oproblematiserad den heller. Enligt en teologisk tradition skiljer den mellan personerna i treenigheten på ett felaktigt sätt. Treenighetsläran var nämligen ursprungligen inte tänkt att beskriva hurdan Gud är i sig, utan att sätta gränser för hur man kan uttrycka sig om Fader, Son och helig Ande. Teologer ansåg att kristna skulle identifiera var och en av de tre personerna med Gud, men att de inte fick identifiera dem med varandra och de skulle inte heller tänka sig dem som individer (Gunton 2002: 186).³¹ Personerna i treenigheten definieras enligt västerländsk teologisk tradition enbart av sina relationer till varandra: "Fadern är icke-född, Sonen född och Anden utgående. Allt annat som kännetecknar Gud har de gemensamt" (Ekstrand 2007: 131).³² I detta hänseende återger Thulin & Elm (2013: 75) ortodox kristen lära väl: "Gud uppfattas som Fadern, Sonen och Anden – treenigheten. Han är allsmäktig och har skapat världen." Det visar sig dock att denna förklaring till hur Fader, Son och helig Ande förhåller sig till varandra är något förenklad.

Även om alla tre personer i treenigheten sägs vara involverade i det en av dem gör, talar kristna om vissa roller som mer specifika till en person i treenigheten än de andra. Den apostoliska trosbekännelsen beskriver Fadern som "himmelens och jordens skapare" och den nicenska beskriver honom som "skapare av himmel och jord, av allt vad synligt och osynligt är". I trosbekännelsernas följd karakteriserar vissa läroböcker Fadern just som skaparen (Göth m.fl. 2012: 80; Högberg, Isaksson & Sundqvist 2014: 231). Samtidigt lär kristna teologer att hela treenigheten var aktiv i skapelsen. De hänvisar bland annat till pluralformerna i 1 Mos 1: 26, som i 1917 års översättning lyder: "Och Gud sade: 'Låt oss göra människor till vår avbild,

30 <http://www.logosmappen.net/bekskrifter/huvudsymb.html>

31 I sin lärobok för gymnasiet ger Alm en av de bättre sammanfattningarna av läran: "Enligt den kristna treenighetsläran har Gud uppenbarat sig på tre sätt: Fadern, Sonen och den helige Ande. Det är tre sätt att beskriva och uppleva samma Gud, inte tre olika gudar." (Alm 2009: 71)

32 Jfr *Katolska kyrkans katekes* § 254, som citerar en text från Fjärde Laterankonciliet (år 1215): "Det är Fadern som föder, Sonen som är född, och den helige Ande som utgår."

till att vara oss lika”;³³ berättelsen om hur Gud skapade världen genom sitt ord (1 Mos 1: 3 ff), en berättelse som andra delar av Bibeln alluderar till (Psalm 33: 6; Joh 1: 3, 1: 10; Heb 11: 3); verser som säger att Gud skapade världen genom Kristus (1 Kor 8: 6; Kol 1: 16; Heb 1: 2); omnämning av Anden i skapelseberättelsen (1 Mos 1: 2); och psalmistens påstående att liv skapas när Gud sänder sin Ande (Psalm 104: 30 ”Du sänder din ande, då skapas liv) (se vidare Gunton 1998). Teologer har använt begreppet ”appropriation” för att förklara denna diskrepans att endast en person tillskrivs en roll som egentligen uppfylls av alla tre personer. Ekstrand skriver att fastän personerna i treenigheten endast särskiljs genom sina relationer till varandra ”är det lämpligt att tillskriva de olika personerna olika roller i treenighetens handlande med världen (*appropriation*)” (Ekstrand 2007: 131).³⁴ Även om teologer alltså lär att Fader, Son och helig Ande alla var aktiva i världens skapelse, anses det ändå vara lämpligt att beskriva Gud Fader som himlens och jordens skapare.³⁵ Det är därmed inte fel att tala om Gud Fader som skaparen och Sonen som frälsaren, men läroböckerna borde förklara hur detta språkbruk inte helt motsvarar den etablerade läran.

Uttrycket ”tre personer i en gudom” är väl etablerat i många kristna samfund, inklusive Svenska kyrkan och katolska kyrkan. Dock är det ett uttryck som de flesta läroböckerna som jag undersökt undviker eller som de försöker hitta ersättningar för (undantag är Appelros, Hornborg & Röcklinsberg 2006: 66; Björilin & Jämterud 2013: 169; Tidman m.fl. 2003: 84). Ett skäl är att termen är så svår att definiera, och ett annat är att det ger intrycket av att Gud består av tre individer, eller rentav tre människor, vilket inte stämmer överens med kyrkornas officiella lära (Hanson 1988: 737).

Hur läromedelsförfattarna än försöker lyckas de inte hitta en bra ersättning för termen ”person”. För många kristna är det viktigare att man står fast vid att det finns tre personer i en gudom än att kunna förklara vad det betyder. Uttrycken har ett symbolvärde; de ingår i trosbekännelser som är ett uttryck för ”vår kristna tro”.³⁶ Trosbekännelserna definierade kyrkan – de som bekände sin tro enligt dessa formler tillhörde kyrkan, medan de som inte gjorde det uteslöts. Så länge rätt ord används upplever kristna att de alla tror samma sak. Detta är ett skäl att inte ersätta ordet ”person” med ”form” eller ”gestalt” eller ”enhet” i läroböcker i religionskunskap. Så fort författare börjar förklara vad de menar med dessa ord blir det tydligt att de har helt olika förståelser av begreppen. Det är inte lätt att ersätta en etablerad metafor med en annan – hur avgör man vilken del av den ursprungliga metaforen som är viktigast? Och vem skall avgöra det? *Katolska kyrkans katekes* § 251 förklarar att fastän kyrkan hämtade

33 Jfr Tertullianus, *Adv. Prax.* 12.

34 Jfr Porter (1980: 547): “Father, Son, and Holy Spirit is each a distinct personal relation, the ‘other’ in a relation of personal being, though none is in itself a separate consciousness.”

35 Jfr ”Appropriation” i *New Catholic Encyclopedia*, (2003): ”Appropriation is a more or less spontaneous way of thinking and speaking about the Triune God relative to creatures. In appropriation some divine characteristic, activity, or effect that belongs equally to all three persons is thought and spoken of as belonging to one of the three. This manner of thinking and speaking is not merely an invention of men but is sanctioned by God himself...”

36 I Svenska kyrkan kan prästen inleda recitationen av trosbekännelsen med orden ”Låt oss bekänna vår kristna tro.” (*Den svenska kyrkohandboken*, Svenska kyrkan 1999: 30). Notera att ordet *symbolon* (varifrån vårt ord ”symbol” kommer) även används om kristna trosbekännelser (*Katolska kyrkans katekes* § 187-188). Jfr *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* (Svenska kyrkan 2018: 69) där recitationen av trosbekännelsen introduceras med formuleringen: ”Låt oss stämma in i/förenas i kyrkans bekännelse (ett tecken på vår samhörighet med Kristi världsvida kyrka).”

uttrycken ”person” och ”hypostas” från filosofin, ”lade hon inte tron under den mänskliga visdomens herravälde utan gav en hittills obekant innebörd åt dessa begrepp, som från och med nu får uppgiften att också beteckna ett utsägligt mysterium.” Det verkar därför vara knappast möjligt att ersätta dessa termer med något annat utan att lärda företrädare för katolska kyrkan anser att läran förvrängts.

Det är ofta oklart vems definition läroböckerna refererar till och vems förståelse det är de redogör för. Några författare bygger säkert på moderna teologers syn på treenigheten, men det specificeras inte i texten. Jag anar att läroböckerna främst speglar författarnas egen förståelse av treenigheten, vilket är problematiskt då de inte erkänns som auktoriteter i området av något samfund. När läroboksförfattare försöker förklara etablerade teologiska begrepp med hjälp av andra begrepp börjar de själva formulera teologi som på olika punkter avviker från de läror som ansetts vara normativa under hundratals år. Istället för att förklara för läsaren vad det är som samfunden lär, komponerar läroboksförfattarna något nytt. I stället för att hitta ett neutralt ämnesspråk introducerar de nya teologiska idéer eller väcker oavsiktligt till liv gamla idéer som samfunden längesedan förkastat.

Hur kan lärare bättre förklara treenighetsläran?

En lösning är att i stort sett undvika att förklara begreppet ”treenigheten”, vilket är klart bättre än att lära ut något som enligt kristna teologer är direkt felaktigt. Några läroböcker tar denna utväg. Jämför Rings formulering i en lärobok för gymnasiet: ”Att på ett begripligt sätt förklara treenighetsläran är svårt. Kristna hävdar att det handlar om ett mysterium” (Ring 2013: 138). Högberg m.fl. har en liknande taktik när de redogör för kyrkomötet i Kalcedon (år 451) som bland annat behandlade treenighetsläran. De skriver i en lärobok för högstadiet: ”Kyrkomötets deltagare använde den grekiska filosofins språk. Därför kan ordvalet verka främmande idag” (Högberg, Isaksson & Sundqvist 2014: 221). Göth, Rüter & Wirström (2012: 79) skriver i en lärobok för gymnasiet: ”Gud är alltså både en och tre. Det är inte logiskt. Det har heller kristendomen aldrig hävdat. Vissa saker är inte logiska i mänsklig mening, menar man, de är obegripliga mysterier.” Det är visserligen sant att ordet ”mysterium” även används av teologer om treenigheten, men för läsaren kan icke-förklaringar som dessa vara frustrerande. Återigen observerar vi samma sorts förklaringar i läroböcker för högstadiet och gymnasiet.

En annan lösning på svårigheterna med att förklara treenigheten kan vara att fokusera på kristna teologiska formuleringar som inte ger tydligt uttryck för en fullt utvecklad trinitarisk teologi. Fler läroböcker citerar den apostoliska än den nicenska trosbekännelsen. Fem av de läroböcker jag granskat citerar endast den apostoliska trosbekännelsen (Högstadiet: Olofsson & Uppström 2014: 100; Gymnasiet: Mattsson Flennegård & Eriksson 2012: 284; Thulin & Elm 2013: 74; Tidman m.fl. 2003: 84; Tuvevsson 2015: 133). En sjätte lärobok (för gymnasiet) verkar alludera till denna trosbekännelse utan att namnge eller citera den. Den refererar till den helt enkelt som ”trosbekännelsen”, som om det bara fanns en enda (Tollstadius, Öberg & Bergström 2006: 63). Antologin *Religion och sammanhang* som Ring (2013: 138) hänvisar till i en lärobok för gymnasiet, citerar också endast den apostoliska trosbekännelsen (Ring & Sjöstrand 2001: 42-43). Den apostoliska trosbekännelsen identifierar endast Fadern explicit som Gud och ger därför inte upphov till lika invecklade frågor som formuleringarna i den nicenska trosbekännelsen. Dock verkar det lite konstigt att teologisk utveckling från 300-talet

och framåt helt enkelt ignoreras. Göth & Lycken (2009: 66) är föredömliga när de i en lärobok för högstadiet återger både den apostoliska och den nicenska trosbekännelsen, även om en jämförelse av texterna kan ge upphov till frågor som kan vara svåra för läraren att besvara.³⁷

Man kan även vända sig till mera moderna teologers verk för att undvika snåriga diskussioner om hur de tre personerna i den ena gudomen förhåller sig till varandra. Friedrich Schleiermacher (1768-1834), liberalteologins grundare, ansåg att treenighetsläran var så pass problematisk att han behandlade den sist i sin systematiska teologi (Schleiermacher 2016 [1830]; jfr Ekstrand 2007: 133). Där försöker han inte berätta hurdan Gud är i sig (den s.k. immanenta treenigheten); han förklarar att ”treenighetens centrala funktion inte är någonting annat än att peka på att Gud är närvarande i Kristus, liksom Gud är närvarande i kyrkan” (Ekstrand 2007: 133). Mer än det vill han inte säga, och han avviker därmed från den tidigare teologiska traditionen.³⁸ Läroböcker skulle kunna följa Schleiermachers spår, men då är det viktigt att de förklarar att det är just det de gör.

Bilder

En annan lösning på svårigheten med att hitta adekvata omskrivningar av den etablerade teologiska terminologin är att använda sig av bilder. Flera läroböcker återger bilder på treenigheten för att försöka förklara begreppets innebörd. Det vanligaste är att de försöker förklara med hjälp av en triangel hur Fader, Son och helig Ande förhåller sig till varandra (t.ex. Högstadiet: Olofsson & Uppström 2014: 100; Gymnasiet: Ring 2013: 138, Tuveesson 2015: 152; se även Appelros, Hornborg & Röcklinsberg 2006: 66). Värdet i dessa förklaringar kan dock ifrågasättas. Vad betyder det när en författare säger att Fadern är som en sida av en triangel och Sonen en annan sida av triangeln (jfr Olofsson & Uppström 2014: 100 (högstadiet); Tidman & Wallin 2012: 50 (gymnasiet))? Det blir lätt att man tänker att Sonen bara är en annan sida av Gud. Men som vi har sett är detta en modalistisk lära som teologerna som utvecklade treenighetsläran förkastade.

Några läroböcker återger *Scutum fidei*, treenighetens sköld (Högberg, Isaksson & Sundqvist 2014: 219 & 231, högstadiet). Denna symbol är grundad på en triangel, men här är det de tre hörnen av triangeln som är märkta med rubrikerna ”Fadern”, ”Sonen” och ”den helige Anden”. Längs linjerna som formar triangelns sidor står det ”är inte”, för att förtydliga att Fadern är inte Sonen, och Sonen är inte Anden, osv. I triangelns mitt finns en fjärde punkt, märkt ”Gud”, och linjer dras till denna mittpunkt från triangelns tre hörn. Längs dessa linjer står det skrivet ”är”, så vi kan läsa Fadern är Gud, Sonen är Gud och den Heliga Anden är Gud. Denna bild har använts för att förklara förhållandena mellan de tre personer i treenigheten sedan 1200-talet, kanske även tidigare. *Scutum fidei* ger mer information om den kristna treenighetsläran än en enkel triangel, och den ger särskilt tydligt uttryck för den athanasianska trosbekännelsen, som nämndes ovan. Men den bör kompletteras med förklarande text, som gärna berättar varför

37 Alm (2009: 69,70,71) och Appelros, Hornborg & Röcklinsberg (2006: 64) citerar den nicenska trosbekännelsen, men de är undantag. Göth & Lycken (2009: 66) återger som sagt båda trosbekännelser. Det bör även påpekas att några läroböcker inte citerar eller hänvisar till någon trosbekännelse (Högstadiet: Berg & Rundblom 2011; Gymnasiet: Göth m.fl. 2012; Tidman & Wallin 2012). Förmodligen ansåg Göth m.fl. 2012 att detta inte behöver tas upp igen på gymnasiet, då det redan omnämndes i Göth & Lyckens lärobok för högstadiet (2009).

38 Jfr Gunton 2002: 176: “Schleiermacher thus rejected the traditional teaching of the church that God is triune both in his action and in his eternal divine or ‘inner’ being.”

treenighetsläran överhuvudtaget formulerades, vilket är något som läroböckerna som jag har granskat inte gör.

Andra läroböcker, både på högstadie- och gymnasienivå, återger målningar av Jesus, Gud Fader och Anden, den senare i formen av en duva (som i berättelsen om Jesu dop). Thulin & Elm (2013: 74, gymnasiet) återger Albrecht Dürers (d. 1528) altartavla ”Allerheiligenbild”, Göth & Lycken (2009: 68, högstadiet) återger en målning av treenigheten av Fernando Yanez de Almedina (d. 1560), medan Björlin & Jämterud (2013: 169, gymnasiet) återger en frescomålning av Masaccio (d. 1428). I dessa bilder är Fadern avbildad med långt skägg och som betydligt äldre än Sonen. Målarnas avbildningar av Fadern är troligtvis inspirerade och legitimerade genom referensen till ”den uråldrige” i Danielsboken (jfr Bucur 2017):

Sedan såg jag tronstolar sättas fram och en uråldrig man slå sig ner. Hans kläder var snövita, och håret på hans huvud var som ren ull. Hans tron var eldslågor och hjulen därunder flammande eld. En ström av eld flöt fram från platsen där han satt. Tusen och åter tusen betjänade honom, tiotusen och åter tiotusen stod där inför honom. Så tog domare plats och böcker öppnades... (Dan 7: 9-10)

Det är frestande att använda bilder av treenigheten i undervisningssammanhang för att göra läran mer begriplig, och det finns flera exempel av bilder och statyer av treenigheten ifrån katolsk tradition som skulle kunna återges; till exempel använder Ring (2013: 139) i en lärobok för gymnasiet ett foto på en staty av treenigheten från hörnet på ett hus i Tyskland. Men det är inte oproblemiskt. Den förståelse av treenigheten som illustrationerna förmedlar motsvarar inte den officiella läran hos något samfund. Flera kristna inriktningar tillåter dessutom inte avbildningar av Gud. Enligt ortodoxa kristna (och i synnerhet rysk-ortodoxa kristna) kan och får inte Gud Fader avbildas (Bychkov 2003: 86).³⁹ Det finns en liknande uppfattning även inom den romersk-katolska kyrkan. *Katolska kyrkans katekes* (§ 1159) skriver: ”Den heliga bilden, den liturgiska ikonen, föreställer huvudsakligen Kristus. Den kan inte återge den osynlige och obegriplige Guden...” Inte heller protestanter brukar avbilda Gud Fader. Detta går tillbaka till bildförbudet i de tio budorden (2 Mos 20: 4-5; även 5 Mos 4: 16-19) och till verser som Joh 1: 18 (”Ingen har någonsin sett Gud. Den ende sonen, själv Gud, han har förklarat honom för oss.”).

Förekomsten av religiösa målningar som dessa som nämndes ovan visar dock att många kristna inte har samma svårigheter med avbildningar av treenigheten som deras teologer. Bilderna speglar levd kristendom från en viss tid och plats, snarare än teologernas framställning av treenighetsläran. Återigen är det oklart vems förståelse av treenigheten läroböckerna presenterar och läroboksförfattarna säger inget om den teologiska problematiken med att använda bilder som dessa för att förklara treenigheten.

Det närmaste man kommer avbildningar av Gud Fader i många ortodoxa kyrkor är ikonen av ”Den gammaltestamentliga treenigheten”, vilket syftar till berättelsen om hur tre män gästade Abraham i Mamres lund (1 Mos 18: 1-15).⁴⁰ Författaren växlar mellan att tala om de tre männen och Herren, utan åtskillnad:

³⁹ Jfr http://www.trueorthodoxy.info/con_error_icons_God_Father.shtml Det någon kanske tror är en bild på Gud Fader i ortodoxa kyrkor (exempelvis på insidan av kupolen) är Kristos Pantokrator eller Kristus Allhärskaren.

⁴⁰ Andrei Rublevs (1370?-1430) målning av denna ikon är särskilt känd.

Herren visade sig för Abraham i Mamres lund. Abraham satt i tältöppningen under den hetaste tiden på dagen. Han såg upp och fick se tre män stå där framför honom. Då reste han sig från sin plats i tältöppningen och skyndade emot dem och kastade sig till marken. ”Herre”, sade han, ”visa mig den hedern att du inte går förbi din tjänare. (1 Mos 18: 1-3)

I kristen tradition har detta ofta tolkats som att den Abraham mötte var den treenige Guden (Bucur 2015). Eftersom Abraham såg tre män, kan de tre männen avbildas. Ortodoxa brukar påpeka att man inte med säkerhet kan säga vilken av de tre männen på ikonerna är Fadern, Sonen eller den heliga Anden. Varken bibeltexten och ikonerna är dock entydiga. Som Bucur (2015) påpekar har det även tolkats som att det var Sonen och två änglar som Abraham mötte. Eftersom denna ikon är accepterad av flera kristna samfund skulle den kunna användas av lärare när de talar om treenigheten.

Jag skulle även rekommendera lärare som med hjälp av bilder vill förklara treenigheten men vill undvika avbildningar av Gud Fader som kunde väcka anstöt hos många kristna att de återger en ikon av Jesu dop så som Matteus, Markus och Lukas beskrev händelsen (se citatet tidigare i artikeln). I dessa ikoner avbildas den heliga Anden kommande ner från himmeln som en duva över Jesus. Denna ikon är välkänd både bland ortodoxa och katolska kristna och i likhet med ”Den gammaltestamentliga treenigheten” anses den visa på treenigheten.⁴¹

Källtexter

Ett alternativ till att försöka ge generella sammanfattningar av kristna läror eller använda sig av problematiska bilder är att utgå ifrån källtexter som varit centrala för utformningen av treenighetsläran. Läroböcker för gymnasiet bör alltid ge hänvisningar till annan litteratur så att elever som vill lära sig mer kan gå vidare i eventuella efterforskningar; det står i ämnesplanen för religionskunskap: ”I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att analysera texter och begrepp, kritiskt granska källor” (Skolverket. Ämnesplan, religionskunskap. ”Ämnets syfte”). Det skulle visserligen vara intressant att läsa ett urval texter kopplade till treenighetsläran skrivna av teologer från olika tidsepoker och samfund men texterna är svårgenomträngliga och kräver omfattande förkunskaper. Jag skulle därför rekommendera att gymnasielärare som vill begripliggöra utvecklingen av den kristna synen på Gud främst utgår ifrån bibeltexter. Det vore mer givande än att bara upprepa det eleverna redan lärt sig på högstadiet, vilket är vad de flesta läroböckerna för gymnasiet som jag har granskat gör.

En fördel med bibeltexter är att de är lättillgängliga. De finns fritt tillgängliga online i modern svensk översättning (www.bibeln.se), och även i översättningar till många andra språk. Bibeltexterna är överlag skrivna på ett enklare språk än det teologiska fackspråket som brukades under 300- och 400-talen när många av de viktiga trosbekännelserna formulerades. Det finns även en uppsjö av kommentarer till bibelböckerna som läraren kan konsultera när han eller hon förbereder lektionen. Det finns också andra fördelar med att utgå ifrån bibeltexter. De flesta läroböcker förklarar inte varför treenighetsläran överhuvudtaget utvecklades. De påstår endast att detta är vad kristna tror, utan förklaring till hur eller när dessa övertygelser uppkom. Det är dock främst på grundval av bibeltexter som de olika kristna läroren om treenigheten ursprungligen formulerades.

41 Sök under ”Theophany icon”. För en ortodox tolkning av denna ikon se <https://iconreader.wordpress.com/2011/01/06/baptism-of-christ-the-theophany-icon/>

Hur används uttrycken "Fadern" och "Guds son" i Bibeln?

I detta sista avsnitt vill jag ge ett exempel på hur man kan använda bibeltexter för att förklara bakgrunden till treenighetsläran. I de sista styckena i sin systematiska teologi rekommenderar Schleiermacher (2016: 1036-1037) att man undersöker hur uttryck som "Fadern" och "Guds son" faktiskt används i Bibeln, för att se om det verkligen motsvarar vad kyrkofäderna har skrivit om treenigheten. Detta är en utmaning som är värd att anta. Nedan ska jag kortfattat redogöra för hur ord refererande till Fadern och Sonen används i Bibeln och vad de ursprungliga författarna troligtvis menade med dessa uttryck, genom att tolka dem i deras omedelbara kontext och i ljuset av Gamla testamentet. Detta är ingen uttömmande studie, men den visar hur dessa uttryck, som ofta uppfattas som unika för kristendomen och som en avgörande skillnad mellan kristendomen från judendomen, i själva verket är djupt förankrade i judisk tradition. Jag noterar också hur de tidiga kyrkofäderna i vissa fall tolkade termerna på helt annat sätt än exegeter idag. Denna idéhistoriska granskning är bara ett sätt att studera termerna som gav upphov till läran om treenigheten. En fördel med detta tillvägagångssätt är att man inte är bunden till den svårgenomträngliga teologiska terminologin om tre personer och en gudom som annars är fallet när man presenterar treenigheten. En annan fördel är att eleven får bättre förståelse för varför denna lära som är så central till kristendomen utvecklades till att börja med.

Fadern

Som nämndes förekom det inom judendomen att man talade om Gud som Fader (jfr 5 Mos 32: 6, Jes 63: 16 mm)⁴² och folket Israel kallas på några ställen i Gamla testamentet för Guds son.⁴³ Andra folk dyrkade andra gudar, men himlens och jordens skapare hade valt Israel som sitt eget (5 Mos 32: 8-9). Därför hade Israels ätt ett unikt förhållande till Gud. Detta språkbruk problematiseras sedan i Nya testamentet, exempelvis i Johannesevangeliet, enligt vilket genetiskt släktskap med Abraham inte är avgörande utan Abrahams tro (Joh 8: 41-42; jämför även Gal 4: 21-31 och Luk 3: 8). I Nya testamentet identifieras Jesus som Guds Son, och de som identifierar sig med honom har Gud som Fader. Enligt Johannesevangeliet blir de som kommer till tro på Jesus och föds på nytt Guds barn (Joh 1: 12 "men åt dem som tog emot honom gav han rätten att bli Guds barn, åt alla som tror på hans namn"). I den tidiga kyrkan tilltalade man Gud som Fader, som i bönen Vår fader, vilken Jesus lärde sina lärjungar att be (se Matt 6: 9-13). I evangelierna och Pauli brev hittar vi uttrycket "Abba, fader" (Mark 14: 26, Rom 8: 15, Gal 4: 6), vilket speglar hur människor i den tidiga kyrkan tilltalade Gud som Fader på arameiska.

Tilltalet av Gud som Fader är något som karakteriserar kristendomen. Detta är något vissa läromedel missar. Göth m.fl. (2012: 80) skriver i en lärobok för gymnasiet: "Gud Fadern är skaparen som står utanför tid och rum, som älskar sin skapelse och som är god och barmhärtig. Alltså samma gud som också judar och muslimer tror på. Här är de tre systerreligionerna

42 5 Mos 32: 6 "Är det så du lönar Herren, du vettlösa, dåraktiga folk? Är han inte din fader och skapare, han som gjorde dig, som formade dig?" Jes 63: 15-16 "Blicka ner från himlen, från den heliga och härliga boning... Du, Herre, är vår fader, alltid har du hetat vår befriare."

43 2 Mos 4: 22-23 "Då skall du säga till farao: Så säger Herren: Israel är min förstfödde son. Jag har sagt till dig att släppa min son, så att han kan frambära offer åt mig." Vis 18: 13 "Allt hade de (egypterna) mött med otro på grund av sin trollkunnighet, men när de förstfödda dräptes måste de bekänna: Detta folk är Guds son." Hos 11: 1 "När Israel var ung fick jag honom kär, och från Egypten kallade jag min son"

eniga.” Inom Gamla testamentet kallas Gud för fader men som jag diskuterat i en annan artikel är det normativa påståendet att muslimer och kristna tror på samma gud problematiskt (Löfstedt 2014). Att Gud tituleras som ”fader” är något många muslimer torde ta avstånd ifrån, då Koranen upprepade gånger säger att Gud inte har avlat några barn (jfr Q112: 3). Gud har 99 namn enligt muslimsk tradition, men ”fader” är inte ett av dem. Detta leder till frågan hur Nya testamentet egentligen framställer förhållandet mellan Fadern och Sonen, vilket vi ska granska härnäst.

Vad betyder uttrycket Guds Son?

När kristna idag funderar över hur ”Guds son” relaterar till Gud tänker de nog oftast i termer av treenigheten. Men som forskare i Nya testamentets exegetik anser jag att det inte är troligt att det är vad de som skrev evangelierna hade i åtanke.⁴⁴ Det är intressant att notera att på några ställen i evangelierna verkar uttrycket ”Guds son” snarast används som en synonym till Messias, dvs den utlovade kungen av Davids ätt som Gud skulle låta regera över Israel till tidens slut. Jämför exempelvis följande verser:

Matt 16: 16 (Petrus säger till Jesus): ”Du är Messias, den levande Gudens son.”

Mark 14: 62 Översteprästen frågar Jesus: ”Är Du Messias, den Välsignades son?”

Luk 4: 40-41 ”Vid solnedgången kom alla till honom med dem som led av olika sjukdomar. Och han lade händerna på var och en och botade dem. Från många for det också ut demoner, som skrek: ”Du är Guds son.” Han hutade åt dem och förbjöd dem att säga mer, eftersom de visste att han var Messias.

Treenighetsläran utvecklades på grundval av nytestamentliga texter som dessa, men läran var ännu inte etablerad när de ovanstående texterna skrevs. När texterna ovan använder uttrycket ”Guds son” knyter de an till gammaltestamentliga texter om den messianiska kungen. Enligt en nyckelvers lovade Gud genom profeten Natan att han skulle vara far åt Davids son Salomo. Salomo kunde betraktas som son i överförd bemärkelse till Gud, men ingen har påstått att Salomo därför var Gud.

Nu kungör Herren att han skall bygga dig ett hus, ett kungahus. Och då dina dagar är till ända och du vilar hos dina fäder skall jag låta en ättling till dig, en som du själv har avlat, efterträda dig, och jag skall trygga hans kungavälde. Han skall bygga ett hus åt mitt namn, och jag skall befästa hans kungatron för all framtid. Jag skall vara hans fader och han skall vara min son. (2 Sam 7: 11-14a)

I gammaltestamentligt språkbruk är Messias son till Gud utan att själv vara Gud, och vi ser spår av detta språkbruk i evangelierna som i citaten ovan. Berättelsen om Jesu dop som citerades i början av denna artikel kan också läsas i detta ljus. När Guds röst säger till Jesus ”Du är min älskade son, du är min utvalde” (Mark 1: 11) kan detta tolkas som tillfället då Jesus blev identifierad som Messias, snarare än tillfället då han identifierades som andra personen i

44 Boyarin (2012: 25-26): ”Most Christians today, if they have thought about it at all, would think that by this title, ’Son of Man’, Jesus’ human nature is being designated, while the title ’Son of God’ refers to his divine nature. This was indeed the interpretation of most of the Fathers of the Church.... I will show that almost the opposite was the case in the Gospel of Mark: ’Son of God’ referred to the king of Israel, the earthly king of David’s seat, while ’Son of Man’ referred to a heavenly figure and not a human being at all.”

treenigheten. Den första delen av citatet alluderar till Psalm 2, en psalm om messias, som var av central betydelse för den tidiga kyrkans tolkning av Jesus (France 2002: 80). Evangelisterna Matteus, Markus och Lukas berättar hur Anden kom ner över Jesus som en duva. Inte heller detta behöver nödvändigtvis markera Jesus som gudomlig. Även David och Saul fylldes av den Heliga Anden när de smordes till kungar enligt Gamla testamentet (jfr 1 Sam 10: 1-12; 16: 13). Med tanke på Matteus (1: 20) och Lukas (1: 35) berättelser om jungfrufödelsen, är det dock troligt att evangelisterna tänkte sig Jesus som mer än bara en människa utvald av Gud att regera över Israel.

Fastän uttrycken ”Guds son” och ”Messias” ibland används synonymt i Nya testamentet, är detta inte alltid fallet. Snarare är det så att evangelierna har det gammaltestamentliga bruket av uttrycket ”Guds son” som utgångspunkt, men innebörden av identifikationen av Jesus som Guds son fördjupas allt eftersom. De vill visa att Jesus är den kung som Gud hade lovat skulle komma, men att han även är mer än det. I de synoptiska evangelierna (Matteus, Markus och Lukas) använder inte Jesus uttrycket ”Guds Son” om sig själv, utan snarare ”Människosonen”. Vad han menade med detta uttryck har varit livligt omdiskuterat. Nytestamentliga forskare idag tenderar att tolka detta uttryck i ljuset av Danielsboken (jfr France 2002: 342, 610-613):

Jag såg vidare i synerna om natten hur en som liknade en människa kom med himlens skyar; han nalkades den uråldrige och fördes fram inför honom. Åt honom gavs makt, ära och herravälde, så att människor av alla folk, nationer och språk skulle tjäna honom. Hans välde är evigt, det skall aldrig upphöra, och hans rike skall aldrig gå under. (Dan 7: 13-14)

Det uttryck som *Bibel 2000* översätter som ”en som liknade en människa” översätts mer bokstavligt ”en som liknade en människoson”, som det står i 1917 års översättning. Enligt Markus (14: 61-62) ger Jesus ytterligare innebörd till begreppet ”Guds son” då han likställer Messias, Guds son och den himmelske Människosonen omnämnd i Danielsboken: ”Då ställde översteprästen ännu en fråga: ’Är du Messias, den Välsignades son?’ Jesus svarade: ’Det är jag, och ni skall få se Människosonen sitta på Maktens högra sida och komma bland himlens moln.’” Johannesevangeliet verkar också spegla denna sammanflätning av traditioner; jfr Joh 11: 27, där Marta sade till Jesus: ”Jag tror att du är Messias, Guds son, han som skulle komma hit till världen.” Formuleringen ”han som skulle komma hit till världen” verkar tyda på att personen i fråga tänktes ha sitt ursprung utanför världen, vilket sägs även tydligare i Joh 3: 31 (jfr Michaels 2010: 633).

Uttrycket ”Guds son” kunde alltså syfta på en mänsklig kung av Davids ätt. Denna tradition kombinerades i Jesu tid med Danielsbokens löfte om en som liknade en människa och som skulle komma med himlens skyar för att regera över hela mänskligheten (Boyarin 2012: 55). Beskrivningen av människosonen i Daniels bok implicerar att kungen är av gudomligt ursprung, även om den inte säger det rakt ut. I Matteus- och Lukasevangeliet beskriver Jesus sig som Sonen, som den som står närmare Fadern än någon annan. Hans förhållande till Fadern är unikt; enligt dessa verser är det endast genom honom som man kan känna Fadern (Hagner 1993: 319-320):

Allt har min fader anförtrott åt mig. Och ingen känner Sonen, utom Fadern, och ingen känner Fadern, utom Sonen och den som Sonen vill uppenbara honom för. (Matt 11: 27 // Luk 10: 22)

Johannesevangeliet har liknande språkbruk, men evangelisten utvecklar innebörden av vad det betyder att Jesus var Guds son ytterligare:

Ingen har någonsin sett Gud. Den ende Sonen, själv [G]ud och alltid nära Fadern, han har förklarat honom för oss. (Joh 1: 18).

Detta är ett av ett fåtal ställen där Sonen tydligt identifieras som Gud. Vi hittar andra exempel i Pauli brev (Rom 9: 5, 2 Thess 1: 11-12, Tit 2: 3), men allra tydligast finner vi denna identifikation i Johannesevangeliet, där Tomas titulerar den uppståndne Jesus: ”Min Herre och min Gud” (Joh 20: 28). Det är frågan vad Johannesevangeliet menar när den identifierar Jesus som Gud. Jag nämnde tidigare att enligt judisk tolkningstradition såg inte Mose Gud själv. Det han bad om att få se och det han fick se var Guds härlighet, vilket inte är samma sak. Författare till böcker i Nya testamentet och andra kristna teologer byggde vidare på denna tradition. De nytestamentliga författarna säger att den som vill se Gud får vända blicken mot Sonen, d.v.s. Jesus. Det är han som är Guds härlighet (Heb 1: 3 ”Han, som är utstrålningen av Guds härlighet och en avbild av hans väsen...”).⁴⁵ Enligt Tertullianus, när det står i Gamla testamentet att människor upplevde att de fick se Gud var det Guds ord eller härlighet som senare inkarnerades som Jesus som de såg.⁴⁶ Det är endast i Kristus som Gud blir synlig; Paulus skriver om Jesus Kristus, som han även kallar Sonen: ”Han är den osynlige Gudens avbild...” (Kol 1: 15). Johannesevangeliet utvecklar denna tanke.

Joh 14: 8b-11a ”Filippos sade: ’Herre, visa oss Fadern, det är nog för oss.’ Jesus svarade: ”Så länge har jag varit tillsammans med er, och ändå känner du mig inte, Filippos? Den som har sett mig har sett Fadern. Hur kan du då säga: Visa oss Fadern? Tror du inte att jag är i Fadern och Fadern i mig? De ord jag säger er, dem talar jag inte av mig själv; Fadern är i mig och utför sina gärningar. Tro mig när jag säger att jag är i Fadern och Fadern i mig.

Det är utifrån dessa verser och andra liknande dem som kyrkan kom att lära att Jesus var Guds Son inte endast i bemärkelsen att han var Messias, utan därför att han i något hänseende var ett med Gud.

Redan under det andra århundradet hade några kristna teologer missat den gammaltestamentliga bakgrunden till termerna ”Guds son” och ”Människosonen”. Exempelvis skriver Justinus Martyren (i engelsk översättning): ”He called himself Son of Man either because of his birth by the Virgin who was... of the family of David and Jacob and Isaac and Abraham, or because Adam himself was the father of those above-named patriarchs, from whom Mary traces her descent” (Justinus, *Dial* 100.3, övers. Falls 2003: 151). Justinus verkar alltså tro att uttrycket ”Människosonen” reflekterar Jesu mänskliga natur. Tertullianus, som vi diskuterade tidigare, verkar också ha missat den gammaltestamentliga bakgrunden till begreppen då han skriver: ”Christ will not be termed ... ’Son of man’ in the absence of a human parent, just as he will not be called... ’Son of God’ apart from God the Father” (Tertullianus, citerad i engelsk översättning av Norris 1980: 70). Tertullianus verkar alltså tro att uttrycket ”Guds son” användes för att beteckna Jesu gudomlighet, medan ”Människosonen” pekar på hans mänskliga

45 Se även 2 Kor 4: 6. I 2 Kor 3: 18 identifieras Guds härlighet med Anden. Paulus använder uttrycken ”Anden i dig” och ”Kristus i dig” synonymt i Rom 8: 9-10.

46 Ferguson (2009: 316): “Tertullian interprets the theophanies of the Old Testament as pre-incarnate appearances of Christ (*Against Praxeas* 14; 16).”

natur. Som Boyarin (2012: 25-26) påpekade, var termernas betydelse i Markusevangeliet snarare det motsatta: "Guds son" syftar främst på Messias, en mänsklig ättling till David, medan "Människosonen" syftar på en person med himmelskt ursprung.

Läroboksförfattarna förklarar inte vad termen "Guds Son" så som den används i Nya testamentet kan ha betytt. Thulin och Elm (2013: 66) skriver: "bland sina anhängare kom [Jesus] att framstå som den utlovade messias och han sågs som Guds son" men de förklarar inte vad de menar med "Guds son." I en lärobok för gymnasiet hade det varit det på plats att i detta sammanhang visa relevanta texter ur både Nya och Gamla testamentet för att sedan att diskutera om uttrycket "Guds son" så som det användes i evangelierna kunde ha ursprungligen tolkats på annat än bokstavligt sätt. Det tror jag hade gjort ämnet bra mycket mer intressant.

Slutord

Treenighetsläran är notoriskt svår att förklara. Den bygger på några centrala termer som varit i bruk i tusentals år och vars ursprungliga betydelse ofta har blivit bortglömd. Några av uttrycken kopplade till treenighetsläran har varit i bruk i tretusen år; exempel på detta är benämningen av Gud som "Fader" samt uttrycken "Guds son", och "den heliga Anden" vilka vi träffar på tidigast i gammaltestamentliga texter. Termerna definieras inte tydligt i bibeltexterna, men det är uppenbart att de har genomgått betydelseförändringar under sekternas lopp. Gammaltestamentliga termer förstås på ett nytt sätt av Nya testamentets författare, och sedan på ett annat sätt av kristna teologer från andra århundradet. För att förtydliga hur dessa olika bibliska uttryck skulle tolkas i kyrkan introducerade teologer under det tredje århundradet nya termer och uttryck (som "tre personer i en gudom") vilka dessvärre inte blev tydligt definierade. Terminologin blev dock normativ i kyrkan under det fjärde århundradet med den Nicenska trosbekännelsen, och dess revision vid kyrkomötet i Konstantinopel 381 och det synodala brevet från år 382, och blev därmed i princip omöjlig att ersätta. Detta gör det synnerligen svårt för läroböcker att förklara treenighetsläran på ett icke-konfessionellt sätt som inte motsäger de etablerade läror.

Det etablerade teologiska språket ("tre personer i en gudom") är svårgenomträngligt, och i behov av förklaringar. Som genomgången av läroböckerna visade verkar det vara nästintill omöjligt att ersätta de etablerade termerna med andra uttryck utan att ge upphov till läror som strider mot de allmänt accepterade läror. Bruket av bilder för att förklara läran har visat sig vara problematiskt det också. Jag föreslår att lärare i religionskunskap undviker snåriga och vilseledande utläggningar av betydelsen av den teologiska termen "person" och istället lägger större tonvikt på hur de uttryck som förekommer i Bibeln som gav upphov till treenighetsläran har tolkats. Fördelen med detta tillvägagångssätt är de judiska rötterna till kristen lära blir tydligare och man får bättre förståelse för varför treenighetsläran ursprungligen formulerades.

Referenser

Läromedel

Alm, Lars-Göran (2009), *Religionskunskap för gymnasiet*. Kurs A. Reviderad utgåva. Stockholm: Natur & Kultur.

- Appelros, Erica, Anne-Christine Hornborg & Helena Röcklinsberg (2006), *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet kurs 1*. Stockholm: Natur och kultur.
- Arlebrand, Håkan, Hans Olofsson & Rolf Uppström (2007), *Religion punkt SO. Stadiebok Grundbok 1-3*. Malmö: Gleerups.
- Göth, Lennart & Katarina Lycken (2009), *Impuls: stadiebok religion 1-3 för grundskolans senare del*. Stockholm: Natur & Kultur
- Göth, Lennart, Katarina Lycken Rüter & Veronica Wirström (2012), *Religion 1 för gymnasiet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Högberg, Ole & Mats Sundqvist (2004), *SO Direkt Religion 2*. Stockholm: Bonnier utbildning.
- Högberg, Ole & Mats Sundqvist (2005), *SO Direkt Religion 3*. Stockholm: Bonnier utbildning.
- Högberg, Ole, David Isaksson & Mats Sundqvist (2014), *Prio Religion* (Stadiebok). Stockholm: Sanoma utbildning.
- Mattsson Flennegård, Malin & Leif Eriksson (2012), *Söka svar. Religionskunskap 1 och 2*. Stockholm: Liber.
- Olofsson, Hans & Rolf Uppström (2014), *Utkik Religion 7-9*. Malmö: Gleerups.
- Ring, Börge (2012), *Religion - helt enkelt*. Stockholm: Liber.
- Ring, Börge (2013), *Religion och Sammanhang 1 och 2*. Stockholm: Liber.
- Ring, Börge & Anna Sjöstrand (2001), *Religion och sammanhang: antologin*. Stockholm: Liber.
- Thulin, Birgitta & Sten Elm (2001), *Religion A&B 2000*. Malmö: Interskol.
- Thulin, Birgitta & Sten Elm (2013), *Religion 1&2, Specialisering*. Limhamn: Interskol.
- Tidman, Nils-Åke, Bengt Arvidsson, Hans Axelsson, Magnus Hermansson (2003), *Relief: Religionskunskap A Plus*. Malmö: Gleerup.
- Tidman, Nils-Åke & Kerstin Wallin (2012), *Relief Livsvägar. Religionskunskap för kurs 1*. Malmö: Gleerup.
- Tollstadius, Bengt, Ingemar Öberg & Per Bergström (2006), *Mittpunkt religionskunskap 1*. Lund: Studentlitteratur.
- Tuveson, Robert (2015), *En människa, tusen världar. Religionskunskap 1*. Malmö: Gleerups.

Litteratur

- Avis, Paul (1999), *God and the Creative Imagination: Metaphor, Symbol and Myth in Religion and Theology*. London: Routledge.
- Boyarin, Daniel (2001), "The Gospel of the Memra: Jewish Binitarianism and the Prologue to John." *Harvard Theological Review* 94: 243-284.
- Boyarin, Daniel (2012), *The Jewish Gospels: The Story of the Jewish Christ*. New York: The New Press.
- Bucur, Bogdan G. (2015), "The Early Christian Reception of Genesis 18: From Theophany to Trinitarian Symbolism", *Journal of Early Christian Studies* 23: 245-272.
- Bucur, Bogdan G. (2017), "The Son of Man and the Ancient of Days: Observations on the Early Christian Reception of Daniel 7", *Phronema* 32: 1-27.
- Bychkov, Oleg (2003), "Image and Meaning: Canonicity in the Eastern Orthodox Tradition" i J.A. Harris (red.), *Image Makers and Image Breakers*. New York, Ottawa, Toronto: Legas Press, 83-91.
- Cross, F.L. & EA Livingstone, red. (2005), *The Oxford Dictionary of the Christian Church. Third ed.* Oxford: Oxford University Press.
- Dunn, James D.G. (1998), *The Theology of Paul the Apostle*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Ekstrand, Thomas (2007), "Treenigheten" i M. Martinson, O. Sigurdson & J. Svennungsson (red.), *Systematisk teologi: en introduktion*. Stockholm: Verbum, s. 121-139.

- Evans, Ernest (1948), *Tertullian's Treatise against Praxeas*. London: SPCK.
http://www.tertullian.org/articles/evans_praxeas_eng.htm
- Fee, Gordon, D. (1994), *God's Empowering Presence: The Holy Spirit in the Letters of Paul*. Peabody, MA: Hendrickson.
- Ferguson, Everett (2009), "Tertullian", *Expository Times* 120: 313-321.
- France, R.T. (2002), *The Gospel of Mark*. New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids: Eerdmans.
- Geister, Philip (2007), "Gud." i M. Martinson, O. Sigurdson & J. Svennungsson (red.), *Systematisk teologi: en introduktion*. Stockholm: Verbum, s. 95-118.
- Gregg, Robert C. & Dennis E. Groh (1981), *Early Arianism: A View of Salvation*. Philadelphia: Fortress Press.
- Gunton, Colin (1998), *The Triune Creator: A Historical and Systematic Study*. Edinburgh: Edinburgh University Press & Grand Rapids: Eerdmans.
- Gunton, Colin (2002), *The Christian Faith: An Introduction to Christian Doctrine*. Oxford: Blackwell.
- Hagner, Donald A. (1993), *Matthew 1-13*. Word Biblical Commentary. Dallas: Word Books.
- Hanson, RPC (1988), *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy 318-381*. Edinburgh: T&T Clark.
- Hurtado, Larry W. (2003), *Lord Jesus Christ: Devotion to Jesus in Earliest Christianity*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hägglund, Bengt (2003), *Trons mönster: en handledning i dogmatik*. Göteborg: Församlingsförlaget.
- Justin Martyr (2003), *Dialogue with Trypho*. Translated by Thomas B. Falls. Revised and with a New Introduction by Thomas P. Halton. Washington, DC: Catholic University of America Press.
- Kieffer, René (1987), *Johannesevangeliet 1-10*. Uppsala: EFS-förlaget.
- Kinzig, Wolfram & Markus Vinzent (1999), "Recent Research on the Origin of the Creed", *Journal of Theological Studies* 50: 535-559.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1999), *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Löfstedt, Torsten (2013), "Don't Hesitate, Worship! (Matt 28: 17)", *Svensk Exegetisk Årsbok* 78: 161-172.
- Löfstedt, Torsten (2014), "Abrahams barn: en kritisk reflektion kring ett begrepp" i Niklas Ammert m.fl. (red.), *Blickar: kulturvetenskapliga perspektiv på utbildning*. Växjö: Linnaeus University Press, s. 165-178.
- McGrath, Alister (2007), *Christian Theology: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Michaels, J. Ramsey (2010), *The Gospel of John*. New International Commentary on the New Testament. Eerdmans: Grand Rapids.
- Muller, Richard A. (1985), *Dictionary of Latin and Greek Theological Terms Drawn Principally from Protestant Scholastic Theology*. Grand Rapids: Baker Books.
- Norris, Richard A., Jr., övers. & red. (1980), *The Christological Controversy*. Philadelphia: Fortress Press.
- Porter, Lawrence B. (1980), "On Keeping 'Persons' in the Trinity. A Linguistic Approach to Trinitarian Thought", *Theological Studies* 41: 530-548.
- Romersk-katolska kyrkan (1996), *Katolska kyrkans katekes*. Vejbystrand: Catholica.
- Schleiermacher, Friedrich (2016 [1830]), *Christian Faith: A New Translation and Critical Edition*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Skolverket (2011), "Kursplan Religionskunskap", *Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet. (Lgr 11)*. Hämtad 2019-05-28.

- Skolverket (2011), "Ämne - Religionskunskap" [Ämnesplan]. *Läroplan för gymnasieskolan. (Gy 11)*. Hämtad 28 maj 2019, från https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=1530314731%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DREL%26courseCode%3DRELREL01%26lang%3Dsv%26tos%3Dgy%26p%3Dp&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3#anchor_RELREL01
- Svennungsson, Jayne (2007), "Den heliga Anden" i M. Martinson, O. Sigurdson & J. Svennungsson (red.), *Systematisk teologi: en introduktion*. Stockholm: Verbum, s. 239-261.
- Svenska kyrkan (1999), *Den svenska kyrkohandboken I och II*. Stockholm: Verbum.
- Svenska kyrkan (2018), *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I*. Stockholm: Verbum.
- Tergel, Alf (1973). *Från Jesus till Moder Teresa: kristenhetens historia*. Stockholm: Verbum.
- Westra, Liuwe H. (2002), *The Apostles' Creed: Origin, History, and Some Early Commentaries*. Turnhout: Brepols. http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1819-1893,_Schaff,_Philip,_3_Vol_14_The_Seven_Ecumenical_Councils,_EN.pdf (2019-04-09)